

ЎТМИШГА НАЗАР

4 - МАХСУС СОН

ВЗГЛЯД В ПРОШЛОЕ

СПЕЦИАЛЬНЫЙ ВЫПУСК - 4

LOOK TO THE PAST

SPECIAL ISSUE - 4

Бош мухаррир:
Главный редактор:
Chief Editor:

Муртазаева Рахбар Хамидовна
тарих фанлари доктори, профессор,
Ўзбекистон Миллий университети

Бош мухаррир ўринбосари:
Заместитель главного редактора:
Deputy Chief Editor:

Джураева Нилуфар Далибаевна
тарих фанлари номзоди, доцент,
Ўзбекистон жаҳон тиллари университети

«Ўтмишга назар» илмий журнали таҳририй маслаҳат кенгаши
редакционный совет научного журнала «Взгляд в прошлое»
Editorial board of the scientific journal Looking into the past

Сагдуллаев Анатолий Сагдуллаевич
тарих фанлари доктори,
профессор, академик,
Ўзбекистон Миллий университети

Бобожонова Дилором Бобожонова
тарих фанлари доктори, профессор,
Ўзбекистон жаҳон тиллари
университети

Зияева Доно Хамидовна
тарих фанлари доктори, профессор,
ЎзР ФА Тарих институти

Кебадзе Мадонна
тарих фанлари доктори, Телави
давлат университети, Грузия

Аширов Адхам Азимбаевич
тарих фанлари доктори, профессор,
ЎзР ФА Тарих институти

Агзамова Гулчехра Азизовна
тарих фанлари доктори, профессор,
ЎзР ФА Тарих институти

Бурдиашвили Майя
тарих фанлари доктори, Телави
давлат университети, Грузия

Кожакеева Ляззат Темировна
тарих фанлари доктори, доцент,
Хотин-қизлар давлат педагогика
университети, Қозоғистон

Ульжаева Шохистахон Мамажоновна
тарих фанлари доктори,
Тошкент кимё - технология институти

Бабаджанова Нодира Абдуллаевна
тарих фанлари номзоди, доцент,
Ўзбекистон давлат жаҳон
тиллари университети

Рахмонкулова Зумрад Бойхуразовна
тарих фанлари номзоди, доцент,
Ўзбекистон Миллий университети

Гоффоров Шокир Сафарович
тарих фанлари доктори, профессор
Самарқанд давлат тиббиёт институти

Эргашева Юлдуз Алимовна
Тарих фанлари доктори, профессор,
Қариш муҳандислик-иқтисодиёт
институти

Теймураз Ахалмосулишвили
профессор, Телави давлат
университети, Грузия

Халикова Рахбар Эргашевна
тарих фанлари доктори, профессор,
Тошкент давлат техника университети

Ишанходжаева Замира Райимовна
тарих фанлари доктори, профессор,
Ўзбекистон Миллий университети

Абдуллаева Яхшибека Атамуратовна
тарих фанлари доктори, доцент
Нукус давлат педагогика институти

Мустафаева Нодира Абдуллаевна
тарих фанлари доктори
Ўзбекистон Республикаси
Фанлар академияси

Джоробекова Айнуэр Эшимбековна
тарих фанлари номзоди, профессор,
Дипломатия академияси,
Қозоғистон Республикаси

Ширванова Тарана Амирага кызы
тарих фанлари номзоди, доцент
Азербайджон давлат
иқтисодиёт университети

Ерметов Аваз Абдуллаевич
тарих фанлари доктори, доцент,
Ўзбекистон Миллий университети

Санпова Камола Давляталиевна
тарих фанлари номзоди, доцент,
Ўзбекистон Миллий университети

Расулов Абдуллажон Нуриддинович
тарих фанлари доктори, профессор
Наманган давлат университети

Ковалев Борис Николаевич
тарих фанлари доктори, профессор
Россия ФА, Санкт-Петербург
Тарих институти

Кобзева Ольга Петровна
тарих фанлари доктори, профессор,
Ўзбекистон Миллий университети

Ауанасова Алима Мусировна
тарих фанлари доктори, профессор
Давлат тарихи институти, Қозоғистон

Бегалинова Калимаш Капсамаровна
фалсафа фанлари доктори, профессор
Ал-Фаробий номидаги Қозоғистон
Миллий университети, Қозоғистон

Хайдаров Муродилла Махмуталиевич
тарих фанлари доктори, профессор
Ўзбекистон миллий университети

Алиева Лале
тарих фанлари доктори,
Озарбайжон давлат университети

Исмаилова Алмаз
тарих фанлари доктори,
Догистон мустақил университети

Талапов Бахриддин Алижанович
тарих фанлари номзоди, доцент,
Наманган давлат университети

Одилов Абдор Анварович
тарих фанлари номзоди, доцент,
Ўзбекистон Миллий университети

1. Доно Зияева ЭРОН САФАРНОМАЛАРИ ВА МЕМУАР АСАРЛАРИ ТАРИХИЙ МАНБА СИФАТИДА.....	6
2. Санобар Шадманова ЎЗБЕКИСТОН ШАҲАРЛАРИ КЛАССИФИКАЦИЯСИ ВА ТИПОЛОГИЯСИ (1917-1941 ЙИЛЛАР).....	13
3. Надира Маҳкамова ЎРТА ОСИЁ МИЛЛИЙ-ХУДУДИЙ ЧЕГАРАЛАНИШ МАСАЛАСИНИНГ СОВЕТ ДАВРИ АДАБИЁТЛАРИДА АКС ЭТИШИ.....	20
4. Қаҳрамон Алманов ИЛК ЎРТА АСРЛАР УСТРУШОНА ТАНГАЛАРИ.....	29
5. Шахноза Абдурахимова 1985-1991 ЙИЛЛАРДАГИ АҲОЛИ МУРОЖААТЛАРИДА СОҒЛИҚНИ САҚЛАШ ТИЗИМИНИНГ АКС ЭТИШИ.....	39
6. Zebiniso Axmedova OLIMLARNING AHMAD DONUSH IJODI VA FAOLIYATIGA QARASHLARI.....	47
7. Гулчеҳра Аҳмедова СУРХОНДАРЁ БАХШИЛАРИ.....	54
8. Komiljon Arziyev SHIMOLIY-BAQTRIYA MOZOR-QO`RG`ONLAR O`RGANILISH TARIXI (eramizdan avvalgi II asrlar oxiri va eramizning III asrlariga).....	59
9. Мансур Бойсариев ДИАСПОРА ТУШУНЧАСИНИНГ ИЖТИМОИЙ-ГУМАНИТАР ФАНЛАР КЕСИМИДА РИВОЖЛАНИШ ТАРИХИ.....	65
10. Шерзод Бахранов РОССИЯНИНГ ЎРТА ОСИЁ БИЛАН ҚЎҚОН ОРКАЛИ ОЛИБ БОРГАН ЧОЙ САВДОСИ ТАРИХИДАН (XIX-аср охири ва XX-аср бошларида).....	74
11. Феруза Бобожонова БУХОРО АМИРЛИГИДАГИ МАДРАСАЛАРНИНГ ҚУРИЛИШИ, МОДДИЙ-ХЎЖАЛИК ТАЪМИНОТИ ВА ФАОЛИЯТИНИ ТАШКИЛ ҚИЛИШ МАСАЛАЛАРИ.....	80
12. Назокат Бозорова СУРХОНДАРЁЛИКЛАРНИНГ ФРОНТ ВА ФРОНТ ОРТИДАГИ ЖАСОРАТИ.....	94
13. Шербек Ёдгоров МИСРДАГИ ИЖТИМОИЙ-ИҚТИСОДИЙ МУАММОЛАРНИНГ ДИНИЙ ЭКСТРЕМИЗМ ВА РАДИКАЛИЗМНИНГ ЁЙИЛИШИГА ТАЪСИРИ.....	100
14. Бехзод Исабеков СУЮРЛИТЕПА ЁДГОРЛИГИ ТЎҒРИСИДА МУЛОҲАЗАЛАР.....	108

15. Дилфуза Исмоилова, Нор Бердиев XIX АСР ОХИРИ - XX АСР БОШЛАРИДА ТУРКИСТОН ЎЛКАСИДА КОНЧИЛИК ВА МЕТАЛЛУРГИЯ ТАРИХИДАН.....	113
16. Фарходжон Исматуллаев ЕВРОПА ИТТИФОҚИ БИЛАН ҲАМКОРЛИК – ЎЗБЕКИСТОН ТАШҚИ СИЁСАТИНИНГ УСТУВОР ЙЎНАЛИШЛАРИДАН БИРИ СИФАТИДА.....	121
17. Руфина Каюмова ЎЗБЕК ЖАНГЧИЛАРИНИНГ ЖАСОРАТЛАРИ УРУШ ДАВРИ ХАТЛАРИ САТРАЛАРИДА.....	129
18. Oybek Klichev, Nishona Hasanova SITORAI MOXI XOSA MUZEYI BINOLARINING TUZILISHI.....	135
19. Хушнудбек Мамадалиев ФАРҶОНА ВОДИЙСИДА “ЯНГИ ШАҲАР” ЛАРНИНГ ПАЙДО БЎЛИШИ ВА УЛАРДАГИ ЎЗГАРИШЛАР.....	141
20. Erkinjon Maxmudov BXSR HUKUMATINING VAQF MULKLARIGA BO’LGAN MUNOSABATI.....	152
21. Темур Мўминов ИБРОҲИМ МЎМИНОВ ПОРТРЕТИГА ЧИЗГИЛАР.....	157
22. Ғайратхон Мухтаров ЧОТҚОЛ ТОҒ ТИЗМАСИ ПЕТРОГЛИФЛАРИНИНГ ЎРГАНИЛИШИ.....	166
23. Жамшид Перемкулов СОВЕТ ДАВРИДА САНОАТ ШАҲАРЛАРИ ТАШКИЛ ҚИЛИШ СИЁСАТИ ВА УНИНГ ОҚИБАТЛАРИ (ТОШКЕНТ ВИЛОЯТИ МИСОЛИДА).....	173
24. Зафар Раҳманов ЧУСТ ЎТРОҚ ДЕҲҚОНЧИЛИК МАДАНИЯТИНИНГ ШАКЛЛАНИШИ ВА ВОҲА ЖОЙЛАШУВ ТИЗИМИНИНГ БОШЛАНИШИ.....	183
25. Элёр Раҳмонов ФАРҶОНА ВОДИЙСИДА КАМ ТАЪМИНЛАНГАН ВА ЁШ ОИЛАЛАРНИ ИЖТИМОИЙ ҲИМОЯЛАШ ЖАРАЁНИ.....	191
26. Зокир Рустамов 1920-1930 ЙИЛЛАРДА ЎЗБЕКИСТОН, ТУРКИЯ ВА ЭРОНДА АМАЛГА ОШИРИЛГАН ИЖТИМОИЙ-МАДАНИЙ ИСЛОҲОТЛАР.....	199
27. Azamat Sanakulov MARKAZIY OSIYODA SIYOSIY JARAYONLARDAGI XALQ DIPLOMATIYASINING AHAMIYATI VA O'RNİ.....	205
28. Нодир Сафаров РОССИЯ-БУХОРО АЛОҚАЛАРИНИНГ ХОРИЖИЙ ТАРИХШУНОСЛИГИ ТАҲЛИЛИ.....	213

29. Анора Тоғаева ЎЗБЕКИСТОН ШАҲАРЛАРИДА СОҒЛИҚНИ САҚЛАШ ТИЗИМИ: АҲВОЛИ ВА МУАММОЛАРИ (1950-1980 йиллар).....	219
30. Фарход Усманов 1920-1930 ЙИЛЛАРДА ЎЗБЕКИСТОНДА БОЛАЛАР ҚАРОВСИЗЛИГИ: МУАММО ВА ЕЧИМЛАР.....	226
31. Икромжон Умаров БАДАШ – КЎҲИТАНГТОҒ ҚИШЛОҚЛАРИ АҲОЛИСИНИНГ ҚАДИМИЙ МУСИҚИЙ САНЪАТИ.....	238
32. Гулнора Фарманова Н.И.ВЕСЕЛОВСКИЙ ВА УНИНГ АФРОСИЁБДАГИ АРХЕОЛОГИК ИШЛАРИ (АРХЕОЛОГИК ТАДҚИҚОТ УСУЛЛАРИНИНГ БИРЛАШИШ ТЎҒРИСИДА).....	245
33. Madina Chorieva XX-XXI ASRLAR TARIXSHINOSLIGIDA SO'NGGI MANGIT AMIR SAYID OLIMXON.....	250
34. Шахло Хусанова БУЮК ИПАК ЙЎЛИДАГИ МИНГТЕПА ШАҲРИ.....	255
35. Фурқат Тошбоев, Наргиза Каримова УСТРУШОНАНИНГ ҚАДИМГИ ШАҲАРЛАРИ ВА УЛАРНИНГ БУЮК ИПАК ЙЎЛИ САВДОСИДАГИ ЎРНИ.....	261

ЎТМИШГА НАЗАР ВЗГЛЯД В ПРОШЛОЕ LOOK TO THE PAST

Zebiniso Azizovna Axmedova,
Buxoro davlat tibbiyot instituti
Ijtimoiy fanlar kafedrasini mudiri,
f.f.n., dotcent
akhmedova_z@mail.ru

OLIMLARNING AHMAD DONUSH IJODI VA FAOLIYATIGA QARASHLARI

For citation: Zebiniso A.Akhmedova, SCIENTISTS 'VIEWS ON THE CREATIVITY AND ACTIVITIES OF AHMAD DONISH. Look to the past. 2020, Special issue 4, pp.47-53

 <http://dx.doi.org/10.26739/2181-9599-2020-SI-4-6>

ANNOTATSIYA

Maqolada 18-asrning ikkinchi yarmi - 19-asrning birinchi yarmi Buxoro amirligi tarixiga oid O'rta Osiyo yozma manbalari haqida qisqacha ma'lumot berilgan. Ilm-fanda allaqachon ma'lum bo'lgan tarixiy asarlar bilan bir qatorda muallif yaqinda taqdim etilgan tarixiy risolalar, jumladan, 19-asr oxiri va 20-asr boshlarida taniqli o'qituvchi Ahmad Donishning "Mang'itlar sulolasi tarixi" asari haqida qisqacha ma'lumot beradi. Tarixchilar xolis, xolis va ijodiy ravishda tarixiy faktlarga, asosan birlamchi manbalarga murojaat qilib, siyosiy, ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy hayotni yoritib, Markaziy Osiyo xonliklarining turli sulolalari siyosatining mohiyatini ochib berishdi, jamiyatning milliy va diniy qadriyatlarini umumlashtirdilar. O'rta Osiyo qo'lyozma omborlarida XVI-XIX asrlardagi Buxoro xonligi tarixiga bag'ishlangan tarixiy xronikalarning salmoqli qismi mavjud.

Kalit so'zlar: Qimmatbaho manba, qo'lda yozilgan omborlar, ish, mangyt sulolasi, bosma nashr

Зебинисо Азизовна Ахмедова

Заведующая кафедры «Социальные науки»,
Бухарский государственный медицинский институт

ВЗГЛЯДЫ УЧЕНЫХ НА ТВОРЧЕСТВО И ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ АХМАДА ДОНИША

АННОТАЦИЯ

В статье осуществлен краткий обзор среднеазиатских письменных источников по истории Бухарского эмирата второй половины XVIII - первой половины XIX вв. Наряду с уже известными в науке историческими сочинениями, автор даёт краткую характеристику недавно введенным в научный оборот историческим трактатам, в том числе труду известного просветителя конца XIX и начало XX веков Ахмада Дониша «История династии мангытов». Учёные-историки, беспристрастно, объективно и творчески обращаясь к историческим фактам, главным образом к первоисточникам, освещали политическую, социально-экономическую и культурную жизнь, раскрыли сущность политики различных династий

среднеазиатских ханств, обобщили национальные и религиозные ценности общества. В рукописных хранилищах Средней Азии имеется значительное количество исторических хроник, посвященных истории Бухарского ханства XVI—XIX вв.

Ключевые слова: Ценный источник, рукописные хранилища, произведение, династия мангытов, печатное издание

Zebiniso A. Akhmedova,

Head of the Department of Social Sciences,
Bukhara State Medical Institute

SCIENTISTS 'VIEWS ON THE CREATIVITY AND ACTIVITIES OF AHMAD DONISH

ABSTRACT

The article dwells on a brief survey of Middle Asian written sources on the history of Bukhara emirate of the second half of the XVIII-th - the first half of the XIX-th centuries. Alongside with the compositions already known in science the author gives a brief characteristic of historical treatises introduced into science recently; here refer: the work of the famous enlightener of the end of the XIX- th- the beginning of the XX-th century Ahmad Donish “HISTORY OF THE MANGYT DYNASTY” Historians, impartially, objectively and creatively referring to historical facts, mainly to primary sources, illuminated political, socio-economic and cultural life, revealed the essence of the politics of various dynasties of Central Asian khanates, generalized the national and religious values of society. The handwritten depositories of Central Asia contain a significant number of historical chronicles dedicated to the history of the Bukhara Khanate of the 16th-19th centuries.

Index Terms: Valuable source, handwritten repositories, work, mangyt dynasty, printed edition

1.Долзарблиги:

XIX аср иккинчи ярмида Бухоро ижтимоий-фалсафий фикри тадқиқ этилар экан, ҳар бир тадқиқотчи даврга ва шу даврда яшаган мутафаккирлар ижодига турлича ёндашади, ўз нуқтаи назаридан таҳлил этади. Олимлар томонидан Бухоро тарихи, археологияси, савдо алоқалари, меъморчилиги, этнографияси, адабиёти, санъати, элчилик алоқалари, қишлоқ хўжалиги, табиати ўрганилган[25]. Бир қанча эсдалик асарлар ҳам Бухоронинг ижтимоий-сиёсий, фалсафий муҳитини ўрганишда муҳим манба бўлиб хизмат қилади[24]. XIX аср иккинчи ярмида яшаб ижод этган мутафаккир Аҳмад Дониш тўғрисида бир қанча тадқиқотлар олиб борилган. Садр Зиё «Наводири Зиёия» асарида Аҳмад Донишга юксак баҳо бериб: “барча хунарлардан бохабар”[24], деб ёзган эди. У Дониш асарларида мантикийлик, соддалик борлиги, давлат бошқарув услуби, уни ислоҳ қилиш, ободлик ва озодлик ҳақида фикр юритилганлигини таъкидлайди.

Садриддин Айний тадқиқотлари ҳам ғоят муҳимдир[23]. У ўзининг барча асарларида Донишга алоҳида эътибор қаратган. Дониш шахсига бўлган қизиқишини у дастлаб “Қисқача таржимаи ҳол”ида намоён этиб, Донишнинг «Наводир ул-вақоеъ» асари ҳақида ўз фикрларини баён этади. “Эсдаликлар”ида эса Донишнинг одамлар билан муносабати, муомаласи очиб берилган. “Ажойиб одам”, “Аҳмад Маҳдумнинг ҳовлиси”да деган бобларда унинг шахси, ижоди ҳақида фикр юритади. Дониш шахси, ижодига қизиқиши туфайли кейинчалик “Аҳмад Маҳдум – Дониш(Аҳмад Калла)” адабий портретини яратади. Унда Донишнинг маънавий, руҳий ва ижодий жиҳатдан бир бутун қиёфасини яратишга ҳаракат қилган. Садриддин Айнийнинг “Ажойиб одам”, “Аҳмад Маҳдумнинг ҳовлисида”, “Латифжон Маҳдум ва унинг суҳбатдошлари”, “Аҳмад Маҳдумнинг кундалик ҳаёти”, “Ифлос сув ўрага тушади”, “Аҳмад Маҳдумнинг ҳажвий шеърлари”, “Аҳмад Маҳдумнинг ҳар йили қиладиган саёҳатлари” каби мақолалари Аҳмад Дониш шахсини ўрганишда муҳим манба ҳисобланади. Тадқиқотчи Аҳмад Донишнинг асарлари билан таниш бўлиб, улардан

нусха кўчиришда иштирок этган. Дониш асарлари реал воқеалар ёрқин тасвирланган муҳим манбалар саналиб, Садриддин Айний фикрларининг ўзгаришига сабаб бўлган.

Академик И.Мўминов тадқиқотларида ҳам Аҳмад Дониш ижодига катта аҳамият берилган[9]. У Туркистон маърифатпарварлигини таҳлил этиб, Дониш, Фурқат, Муқимий, Бердақ ва бошқалар ижодига тўхталиб ўтган. И.Мўминов Донишнинг Бедил асарларини ўргангани, унинг фалсафий қарашларини, хусусан, коинотнинг абадийлиги, материя, руҳнинг жисмга муносабати ҳақидаги қарашларини таҳлил этганлиги ҳақида маълумот беради. У Аҳмад Донишнинг “Мажмуаи ҳикояти Аҳмади Калла” (“Аҳмад Калланинг ҳамма тарихий ва фалсафий асарлари”), “Ин рисолаист ислоҳ миёни шеъа ва сун” (“Шиалар ва суннийларни яраштириш тўғрисида насихат”), “Дафтари таквим”(“Таквим дафтари”), “Наводир ул-вақоеъ” (“Нодир воқеалар”), “Таржимаи ҳоли амирони Бухорои шариф”(“Бухоро амирларининг тарихи”) асарлари, уларда ёритилган асосий ғоялар ҳақида фикр юритади. И.Мўминов Аҳмад Донишнинг табиат ҳодисаларига, динга муносабатини, унинг руҳ, жон, таносух, таваккул, нарс ва жисмлар, олам абадийлиги, тақдир ҳақидаги фикрларини ўрганган ва давр нуқтаи назаридан таҳлил этган. Академик И.Мўминов мутафаккирнинг ватанпарварлик, адолат, маърифат ҳақидаги ғояларини, жамиятдаги адолатсизлик, бойликка хирс қўйиш, зулм-зўравонлик ҳақидаги фикрларини ҳам очиб беришга ҳаракат қилган.

Академик А.Богоутдинов илмий ижодида ҳам Аҳмад Дониш ўзига хос ўрин тутди. У тожик халқининг ижтимоий-сиёсий фикрларини таҳлил этиш жараёнида Аҳмад Дониш сиймоси ва унинг ғояларига алоҳида эътибор қаратади[10].

Профессор Р.Ҳодизода ҳам кўпгина мақолаларида Аҳмад Дониш тўғрисидаги ўз фикрларини баён этди. У “маърифатпарварлик Аҳмад Дониш ғояларидан сизиб чиққан”[22], - деган ғояни илгари сурди. Расул Ҳодизода ўз асарларида Донишнинг ҳаёти, ижодини очиб беришга ҳаракат қилган. У Донишнинг энг катта асарлари “Наводир ул-вақоеъ” (“Нодир воқеалар”), “Таржимаи ҳоли амирони Бухорои шариф”(“Бухоро амирларининг тарихи”) ни адабиётшунослик нуқтаи назаридан таҳлил этди, хусусан “Наводир ул-вақоеъ”(“Нодир воқеалар”) даги айрим бобларнинг мазмунини қисқа равишда изоҳлаб берган. Тадқиқотчи Дониш асарларининг даврга, ўша давр намоёндаларига таъсирини кўрсатиб, уларда бадиий тасвир ва фалсафий тафаккур уйғунлашиб кетганлигини таъкидлайди. Р.Ҳодизода Донишнинг Петербургга сафарларини тўла акс эттирган ва саёҳатларнинг аҳамиятига эътибор қаратиб, “унинг асарларида реалистик-фалсафий ҳикояларни кўриш мумкин”, - дейди. У Аҳмад Дониш ҳақида “Зулматдан зиё” номли тарихий роман ёзган[21]. Р.Ҳодизода Аҳмад Донишнинг тил ўрганиш, маданиятни, санъатни ривожлантириш ҳақидаги фикрларига тўхталиб, “Аҳмад Дониш атоқли ёзувчи, шоир ва маърифатпарвар”, деган хулосага келади.

И.С.Брагинский Аҳмад Донишни янги тожик адабиётининг асосчиси, маърифатпарвар, сарой шоирларига қарши оқимнинг йўлбошчиси деб атайди. Унингча, “Дониш баъзи сарой мунажжимларига қарши чиқиб, ўз ғояларини устун қўяди. У маърифатпарварлик йўналишига асос солиб, ўзига хос мактаб яратди”[20].

Тадқиқотчи А.Юнусов Аҳмад Донишни қомусий олим деб атайди[19] ва унинг асарлари ҳақида маълумот беради, яъни уларнинг номлари, яратилиши, асосий ғоялари ҳақида фикр юритади. Бундан ташқари, унинг янги топилган астрономияга, адабиётшуносликка оид асарларига ҳам тўхталиб ўтади.

К.Айнийнинг тадқиқотлари Аҳмад Дониш ва П.И.Пашино алоқаларига аниқлик киритди[18]. У Дониш ҳақиқатдан ҳам рус олими, шарқшунос, таржимон П.И.Пашино билан учрашганини илмий нуқтаи назардан асослаб берди.

З.Ш.Ражабов Аҳмад Донишнинг ҳаёти, ижоди, ижтимоий-сиёсий, маърифатпарварлик қарашларини тадқиқ этди[17]. З.Ражабов Донишнинг йилига бир маротаба Бухоро туманларига саёҳатини юқори баҳолаб, бу маълумотлар асосида уни ватанпарвар, халқпарвар инсон сифатида таърифлади. Унинг фикрича, бу саёҳатлар Донишнинг донишманд сифатида шаклланишида катта аҳамиятга эга. Тадқиқотчи Дониш қарашларини

ўрганар экан, амир унинг ғояларини қўллаб-қувватламагани, унинг «Манғит амирлари тарихи» рисоласи ижтимоий-сиёсий ҳарактердаги асар эканлигини таъкидлайди.

Ж.Тошқулов эса Донишнинг сиёсий-ҳуқуқий фикрларини ўрганди. Унинг фикрича, Донишнинг қонун устуворлигини ўрнатиш, давлат ташкилотлари фаолиятини тартибга солиш, ҳуқуқий нормаларнинг бажарилишини назорат қилиш каби ғоялари Бухоро шароитида янги бир йўналишнинг юзага келиши эди. Тадқиқотчи Донишнинг давлатга, динга муносабатини ҳам таҳлил қилди ва Ўрта Осиё сиёсий-ҳуқуқий фикри ривожига унинг хизматлари бекиёс[16], деган хулосага келди.

Н.Йўлдошев Бухорода демократик ҳаракат ривожини ўрганар экан, Аҳмад Дониш ижодининг Бухоро тарихидаги аҳамиятига, унинг маърифатпарварлик ғояларига эътибор қаратди. У Дониш издошлари икки қарама-қарши йўналиш: революцион-демократик ва жаҳидчиликка бўлинди, деган фикрни айтади[11].

Академик Б.Ғофуров Дониш ижодига юксак баҳо бериб, Ўрта Осиё маърифатпарварлик жараёнининг вужудга келишига асос солди ва XIX аср маърифатпарварларини ўз атрофига тўплади[8], деган эди.

С.Алиев «Бухорода битилган байтлар»[7] китобида Аҳмад Дониш кўп жиҳатдан Муқимий руҳиятига яқин, балким улар учрашган бўлиши мумкин, деган фикрни айтган, аммо асослаб беришга уринмаган. Бундан ташқари, тадқиқотчи Дониш ғояларининг замондошларига таъсири, уларнинг Донишга муносабатларини ўрганди ва ўз даврида Шохин, Возех, Савдо Аҳмад Донишга юксак баҳо берган бўлсалар-да, Афзал Маҳдум унга қарши шеърлар ёзганлиги ҳақида маълумот беради.

Тарихчи олима Д.Алимова эса, жаҳидчилик ҳаракати даврида Бухоронинг ижтимоий-сиёсий вазиятини ўрганди[6]. Тадқиқотчи Аҳмад Донишнинг ҳаёти, ижоди ҳақида маълумот берди ва у жаҳидчилик ҳаракатига асос солди, деган фикрни илгари сурди.

Бундан ташқари, Е.Бертельс, С.Улуғ-зода, Н.Рахимов, Р.Одилов, Л.Оқулова, Х.Мирзозода ва бошқалар Аҳмад Дониш ҳаёти ва ижодига эътибор қаратганлар. Б.Самиев[5] илмий ишларида XIX аср охири XX аср бошларида тожик маърифатпарварларининг ижтимоий-тарихий ғоялари таҳлил этилган. Фотима Асад[4] Аҳмад Донишнинг “Наводир-ул-вақоеъ” асаридаги саноат атамаларининг семантик хусусиятларини ўрганган. А.Ҳайдаров [3] Аҳмад Донишнинг Бухоро амирлигидаги таълим тизимини янгилашдаги ислохотчилик қарашларини таҳлил этган. Н.Закиров [2] мутафаккирнинг диний қарашларини ёритиб берган.

Филология фанлари доктори Иброҳим Ҳаққулнинг “Аҳмад Калла” номли эссесига шундай сатрлар бор: “Ўн тўққизинчи асрдаги Бухоро шароитида Аҳмад Донишдек олим, адиб, мутафаккир ва давлат арбобининг камол топиши ҳайратланарли ҳол... Илм-фаннинг саёзлашуви, маърифат бўстонларининг қовжираши, хуррият нурларининг сўниши Бухоронинг тинка-мадорини қуритган эди. Давлат ва ҳокимият Бухорои шариф аҳли хоҳиш-иродасига зид бўлган ақида ва орзу-ҳавасларга тобе эди... Рост сўз, тўғри фикрнинг бир чақалик қиймати бўлмаган ана шундай қалтис шароит ва бадбўй муҳитда Аҳмад Дониш сарой хизматида юрган... Аҳмад Дониш ҳаётни севиб, ҳеч бир тўсиқ ва қаршилиқни писанд этмай мардона кун кечирди. Шу боисдан ҳам унинг асарлари ростлик, матонат руҳи билан суғорилган”.

А.Пылев “Аҳмад Дониш фалсафаси” номли мақоласида Аҳмад Донишни Ўрта Осиё янги давр маърифий ҳаракатининг асосчиси сифатида эътироф этади.

Ж.Ниёзов “Аҳмад Дониш сабоқлари” номли мақоласида шундай ёзади: “Мутафаккир таълимотида умр мазмуни алоҳида ўрин тутати. Унинг таъкидлашича, ҳар бир инсон ҳаёти давомида эзгу ишлар қилмоғи, илми ва хунарини эл-юртига бахшида этмоғи лозим. У ҳар бир инсон “каттадан ҳам, кичикдан ҳам сабоқ олишга интилин” дейди ва Афлотун, Арасту, Сукрот каби буюк устозларнинг баъзан дарс жараёнида айрим нарсаларни ўз шогирдларидан ўрганганини бунга мисол қилиб келтиради”.

Профессор Г.Наврўзова тадқиқотларида Аҳмад Донишнинг бағрикенглик ва озор бермаслик ғоялари акс этган.

И.Иброҳимов[1] “Аҳмад Дониш қандай қилиб Бухоронинг қадимий обидаларини сақлаб қолганди?” деб номланган мақоласида мутафаккирни ўз юртини севган, жондан азиз билган, фидойи, маърифатпарвар аждодларимиздан бири сифатида таърифлайди.

Аҳмад Дониш ижодининг кашф этилмаган томонларини, хусусан, унинг фалсафий меросини тадқиқ этиш муҳим аҳамиятга эга. Аҳмад Донишнинг ҳаёти ва асарларини ўрганган тарқиқотчи З.Ражабов «Аҳмад Дониш чуқур, жиддий ва ҳар томонлама ўрганишга муносиб бўлган буюк мутафаккир. Бир муаллиф бу масалани ҳал этолмайди. Шунинг учун ҳам Аҳмад Дониш ижодини ўрганиш келажакда олимлар тадқиқотларидан фахрли ўрин эгаллашига умид қиламиз», - деб ёзган эди.

Иқтибослар/ Сноски/References:

- [1] Иброҳимов И. //“Халқ сўзи”, 2019 йил 2 октябрь. (Ibrokhimov I. // "People's speech", October 2, 2019.)
- [2] Закиров Н. Реформаторско-религиозные взгляды Ахмада Дониша.//авт.дисс.на соис. уч.степ. канд. филос. наук. – Душанбе, 2011. (Zakirov N. Reformist-religious views of Akhmad Donish. / / Author's dissertation on sois. uch.step. Cand. Philos. sciences. - Dushanbe, 2011.)
- [3] Хайдаров А. Реформаторские взгляды Ахмада Дониша в обновлении системы образования в Бухарском эмирате (XIX начало XX веков). авт.дисс. на соис.уч.степ. канд.педагог.наук. – Душанбе, 2012. (Khaidarov A. Reformist views of Ahmad Donish in updating the education system in the Bukhara Emirate (XIX early XX centuries). author's diss. on cois.acc.step. Candidate of Pedagogical Sciences. - Dushanbe, 2012.)
- [4] Фатима Асад Семантические особенности отраслевых терминов в “Наводир-ул-вакоеъ” Ахмада Дониша.// дисс. на соис. уч. степ. канд. филолог.наук. - Душанбе, 2011 ([4] Fatima Asad Semantic features of industry terms in "Navodir-ul-wakoe" by Ahmad Donish. // Diss. for the co-academic degree of Candidate of Philology - Dushanbe, 2011).
- [5] Самиев Б.Дж. Социально-исторические идеи таджикских просветителей конца XIX начала XX в.// авт.дисс. на соис.уч. степ. докт.филос.наук. – Душанбе, 2009. (Samiev B.J. Socio-historical ideas of Tajik enlighteners of the late 19th and early 20th centuries // auth. Diss. on cois.uch. step. Doctor of Philosophy - Dushanbe, 2009.)
- [6] Алимова Д. Жадидчилик: ислохот янгилашиш, мустақиллик ва тараққиёт учун кураш. - Т.: Университет, 1999. - 83 б. (Alimova D. Jadidism: the struggle for reform, renewal, independence and development. - T.: Universitet, 1999. - 83 p.)
- [7] Алиев С. Бухорода битилган байтлар. –Т.: Ғ.Ғулом, 1992. (Aliyev S. Bytes were written in Bukhara. –Т.: G'.Gulom, 1992.)
- [8] Гафуров Б. История таджикского народа. - М.: Госполитиздат, 1955. Т.1 (Gafurov B. History of the Tajik people. - M.: Gospolitizdat, 1955. V.1)
- [9] Муминов И.М. Материалы по истории прогрессивной общественно-философской мысли в Узбекистане. -Ташкент: Фан, 1976; Выдающиеся мыслители Средней Азии. - М.: Знание, 1966; Танланган асарлар. 4 томлик. - Тошкент: Фан, 1969; Из истории развития общественно-философской мысли в Узбекистане конца XIX и начала XX вв. Ташкент: Госиздат, 1957. (Muminov I.M. Materials on the history of progressive social and philosophical thought in Uzbekistan. - Tashkent: Fan, 1976; Outstanding thinkers of Central Asia. - M.: Knowledge, 1966; Tanlangan asarlar. 4 volume. - Toshkent: Fan, 1969; From the history of the development of social and philosophical thought in Uzbekistan in the late 19th and early 20th centuries. Tashkent: Gosizdat, 1957.)
- [10] Богоутдинов А.М. Из истории общественно-политической мысли таджикского народа // Вопросы философии. – Москва, 1951. - № 3; Очерки по истории таджикской философии. - Сталинобод: Таджикиздат, 1961. (Bogoutdinov A.M. From the history of social and political thought of the Tajik people // Problems of Philosophy. - Moscow, 1951. - No. 3; Essays on the history of Tajik philosophy. - Stalinbod: Tajikizdat, 1961;)

- [11] Юлдашев Н. Развитие демократического движения в Бухарском эмирате и предпосылки народной революции // Материалы научной сессии. 50 лет Бухарской народной революции. - Ташкент: Фан, 1972. – С. 105. (Yuldashev N. Development of the democratic movement in the Bukhara Emirate and the preconditions of the people's revolution // Materials of the scientific session. 50 years of the Bukhara people's revolution. - Tashkent: Fan, 1972. -- P. 105.)
- [12] Ахмедова З. А., Турсунов К. С. Интеграционный процесс в рамках европейского союза // Наука, техника и образование. – 2020. – №. 5 (69). (Akhmedova Z.A., Tursunov K.S. Integration process within the European Union // Science, technology and education. - 2020. - No. 5 (69).)
- [13] Ахмедова З.А. Астрономические взгляды Ахмада Дониш // Вестник науки и образования. – 2018. – №. 11 (47). (Akhmedova Z.A. Astronomical views of Ahmad Donish // Bulletin of Science and Education. - 2018. - No. 11 (47).)
- [14] Чориева М.А. Историография жизни и политической деятельности последнего мангытского эмира Сейида Алимхана. - Наука, техника и образование, 2018 (Chorieva M.A. Historiography of the life and political activities of the last Mangyt emir, Seyid Alimkhan. - Science, technology and education, 2018)
- [15] Чориева М.А. Экономика и денежное обращение (монеты) в бухарском эмирате при мангытах (на рубеже 19-20 веков) // Наука, техника и образование. – 2020. – №. 5 (69). (Chorieva MA Economy and money circulation (coins) in the Bukhara emirate with mangyts (at the turn of the 19-20 centuries) // Science, technology and education. - 2020. - No. 5 (69).)
- [16] Ташкулов Дж. Туси. Дониш. - М.: Наука, 1990. ([16] Tashkulov J. Tusi. Donish. - M. : Nauka, 1990.)
- [17] Ражабов З.Ш. Выдающиеся просветитель таджикского народа Ахмад Дониш. - Сталинобод: Ирфон, 1961; Маърифатпарвар Аҳмади Дониш. - Душанбе: Ирфон, 1964; О “политическом трактате” Ахмада Дониша. - Душанбе: Дониш, 1976. ([17] Radjabov Z.Sh. Outstanding educator of the Tajik people Ahmad Donish. - Stalinobod: Irfon, 1961; Illuminator Ahmad Donish. - Dushanbe: Irfon, 1964; On the "political treatise" of Ahmad Donish. - Dushanbe: Donish, 1976.)
- [18] : Аини К. Встречи Ахмада Дониша с П.И.Пашино // Гулистон, 1962. - № 3. (Aini K. Meetings of Ahmad Donish with PI Pashino // Guliston, 1962. - No. 3.)
- [19] Юнусов А. Ахмади Дониш. - Сталинобод: Ирфон, 1960. ([19] Yunusov A. Ahmadi Donish. - Stalinobod: Irfon, 1960.)
- [20] Брагинский И.С. Очерки из истории таджикской литературы. - Душанбе.: Ирфон, 1956. (Braginsky I.S. Essays from the history of Tajik literature. - Dushanbe. : Irfon, 1956.)
- [21] Ҳомидий Ҳ. Дониш ҳақиқатлари // Қўхна Шарқ дарғалари. -Тошкент: Шарқ, 1999. - 335 б. (Khomidiy H. Facts of knowledge // leaders of the Ancient East. - Tashkent: Shark, 1999. - 335 p.)
- [22] Ходизода Р. Ахмад Дониш - писатель и просветитель. - Душанбе: Ирфон, 1976; Аҳмад Дониш. Таржимаи ҳол ва мероси адабию илми. - Душанбе: Ирфон, 1976; Избранные четверостишия персидско-таджикских поэтов-классиков. - Душанбе: Ирфон, 1965; Ахмад Дониш // Литературный Таджикистан. – Душанбе, 1957. - № 11; Передовые тенденции в таджикской литературе II половины XIX века // Литературный Таджикистан. – Душанбе, 1955. - № 7. (Hodizoda R. Ahmad Donish is a writer and educator. - Dushanbe: Irfon, 1976; Аҳмад Дониш. Tarjimai ҳол va merosi adabiyu ilmi. - Dushanbe: Irfon, 1976; Selected quatrains of the Persian-Tajik poets-classics. - Dushanbe: Irfon, 1965; Ahmad Donish // Literary Tajikistan. - Dushanbe, 1957. - No. 11; Advanced trends in Tajik literature of the second half of the 19th century // Literary Tajikistan. - Dushanbe, 1955. - No. 7.)
- [23] Айний С. Асарлар. 8 жилдлик. - Тошкент: Ўз.ССР Давлат бадий адабиёт, 1963-67; Танланган илмий асарлар. – Тошкент: Фан, 1978. (Ainiy S. Work. 8 volumes. - Tashkent: Fiction of the Uzbek SSR 1963-67; Selected scientific works. - Tashkent: Fan, 1978.)

- [24] Садр Зиё. Наводири Зиёия. - Душанбе: Ирфон, 1991.- 42 с. (Sadr Ziyo. Navodiri Ziyoia. - Dushanbe: Irfon, 1991. - 42 p.)
- [25] Хаников Н.В. Описание Бухарского ханства. - М.: СПб, 1843; Сухарева О.А. XIX аср охири XX аср бошларида сўнгги феодал шаҳри Бухоро. Хунарамдчилик саноати. - Тошкент: Фан, 1962; Вохидов Х. Просветительская идеология в Туркистане. – Ташкент: Узбекистан, 1979; Логофет Д.Н. Страна бесправия. Бухарское ханство и его современное состояние.- СПб: В.Березовский, 1909. (Khanikov N.V. Description of the Bukhara Khanate. - М.: SPb, 1843. Sukhareva O. A. Bukhara, the last feudal city of the late 19th - early 20th centuries. Handicraft industry. - Tashkent: Fan, 1962; Vohidov H. Educational ideology in Turkistan. - Tashkent: Uzbekistan, 1979; D.N. Logofet A country of lawlessness. Bukhara Khanate and its current state. - St. Petersburg: V. Berezovsky, 1909).

ЎТМИШГА НАЗАР

ВЗГЛЯД В ПРОШЛОЕ

LOOK TO THE PAST

№SI-4 (2020)

Editorial staff of the journals of www.tadqiqot.uz

Tadqiqot LLC The city of Tashkent,

Amir Temur Street pr.1, House 2.

Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz

Phone: (+998-94) 404-0000

Контакт редакций журналов. www.tadqiqot.uz

ООО Тадqiqot город Ташкент,

улица Амира Темура пр.1, дом-2.

Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz

Тел: (+998-94) 404-0000